

Compensació per raó de treball en cas d'extinció del règim per mort: aspectes familiars i successoris

M. ESPERANÇA GINEBRA MOLINS *

Professora titular de Dret civil

Universitat de Barcelona

SUMARI

I. ELS SUPÒSITS QUE PODEN DONAR LLOC A LA COMPENSACIÓ PER RAÓ DE TREBALL: EL SEU FONAMENT	2
1. Els supòsits que poden donar lloc a la compensació per raó de treball: l'extensió al cas de la mort del cònjuge o de la parella si el sobrevivent és qui té dret a la compensació	2
1.1. Els supòsits que poden donar lloc a la compensació per raó de treball en cas de cònjuges casats en règim de separació de béns.....	2
1.2. L'extinció de la parella estable i la compensació per raó de treball	2
2. L'“enriquiment injustificat” com a fonament últim de la regulació de la compensació per raó de treball. Manca de justificació dels enriquiments produïts mentre dura la relació matrimonial o de parella	3
II. LA COMPENSACIÓ PER RAÓ DE TREBALL EN EL CAS DE MORT DEL CÒNJUGE O CONVIVENT DEUTOR	4
1. La reclamació del dret de crèdit a la compensació econòmica en cas de mort.....	4
1.1. El caràcter “personalíssim” del “dret a la compensació econòmica”	4
1.2. Procediment en el que s'ha d'exercir judicialment la pretensió.....	4
1.3. La prescripció de la pretensió per a reclamar la compensació econòmica per raó de treball en cas de mort d'un dels cònjuges o convivents.....	5
2. Caràcter residual de la compensació per treball. Atribucions imputables al crèdit a la compensació: art. 232-6.2 i 232-5.5 CCCat	6
3. La compatibilitat de la compensació econòmica per raó de treball amb altres drets.....	6
3.1. La compatibilitat amb altres drets econòmics matrimonials entre vius: l'art. 232-10 CCCat. Especial consideració de la prestació compensatòria	6
3.2. La compatibilitat amb els drets viduals.....	7
4. L'acció de “reducció” o “supressió” de donacions i atribucions particulars en pacte successori “fetes pel deutor durant la vigència del règim”: la concurrència d'accions de “reducció” o “supressió” en cas de mort d'un dels cònjuges o convivents.....	8

* L'autora pertany al “Grup de Dret civil català” 2009 SGR 221. Aquest treball s'emmarca en els Projectes de recerca DER 2008-03992/JURI i DER 2011-26892.

I. ELS SUPÒSITS QUE PODEN DONAR LLOC A LA COMPENSACIÓ PER RAÓ DE TREBALL: EL SEU FONAMENT

1. Els supòsits que poden donar lloc a la compensació per raó de treball: l'extensió al cas de la mort del cònjuge o de la parella si el sobrevivent és qui té dret a la compensació

1.1. Els supòsits que poden donar lloc a la compensació per raó de treball en cas de cònjuges casats en règim de separació de béns

Tal i com destaca el Preàmbul (III, c, § 9, al final) de la Llei 25/2010, de 29 de juliol, en el Llibre segon del Codi civil de Catalunya, el supòsit de fet de la compensació econòmica per raó de treball -a la que pot tenir dret un dels cònjuges en cas d'extinció del règim de separació de béns (art. 232-5 i seg. CCCat)- no es relaciona només amb els casos de separació judicial, divorci o nul·litat -com passava en els derogats art. 23 CDCC (redactat d'acord amb al Llei 8/1993, de 30 de setembre) i 41 CF-, sinó que s'estén, com a novetat, als casos d'extinció del règim de separació de béns per mort d'un dels cònjuges (art. 232-5.1 i 5 i 232-11.2 CCCat), si el sobrevivent és qui té dret a la compensació (*vid.*, també, Disp. Add. 4a Llei 25/2010, de 29 de juliol). Es tracta, en qualsevol cas, d'una regulació del règim econòmic matrimonial de separació de béns.

1.2. L'extinció de la parella estable i la compensació per raó de treball

En relació a les parelles estables, la inexistència de règim econòmic matrimonial s'equipara al règim de separació de béns. Així, en cas d'extinció de la parella, l'art. 234-9 CCCat reconeix dret a una compensació econòmica al convivent que ha treballat per a la casa "substancialment" més que l'altre o ha treballat per a l'altre sense retribució o amb una retribució insuficient, sempre que en el moment del cessament de la convivència l'altre hagi obtingut un increment patrimonial superior, d'acord amb el que disposa en el cas dels cònjuges l'art. 232-6 CCCat.

En el cas de les parelles estables l'art. 234-9.1 CCCat només parla de "cessament de la convivència", però s'ha d'entendre que inclou el cas en què la parella s'extingeix -i "cessa la convivència"- per mort d'un dels convivents (art. 234-4.1.b CCCat), quan el sobrevivent és qui té dret a la compensació. En aquest sentit, l'art. 234-14 es refereix expressament a la compensació econòmica en cas d'extinció de la parella estable per mort d'un dels convivents. A més, l'art. 234-9.2 remet als arts. 232-5 a 232-10 CCCat.

Per a les parelles estables, com en el cas del matrimoni, el Llibre 2n CCCat ha estès, per tant, la compensació al cas d'extinció de la parella per mort d'un dels membres.

2. L'“enriquiment injustificat” com a fonament últim de la regulació de la compensació per raó de treball. Manca de justificació dels enriquiments produïts mentre dura la relació matrimonial o de parella

Té dret a la compensació el cònjuge o el convivent que ha treballat per a la casa “substancialment més que l'altre”, sempre que en el moment de l'extinció del règim de separació de béns o del cessament efectiu de la convivència l'altre hagi obtingut un increment patrimonial superior (art. 232-5.1 i 234-9.1 CCCat). També té dret a compensació, en els mateixos termes, el cònjuge o el convivent que ha treballat per a l'altre “sense retribució o amb una retribució insuficient” (art. 232-5.2 i 234-9.1 CCCat).

En general, la nova regulació obvia la referència a relació de causalitat entre el treball d'un dels cònjuges/convivents i l'increment patrimonial de l'altre i, a més, elimina tota referència a l'enriquiment injustificat (art. 232-5.1 i 234-9.1 CCCat i Preàmbul III, c, § 9, Llei 25/2010, de 29 de juliol). La no consideració de la relació de causalitat entre el treball d'un dels cònjuges (o convivent) i l'increment patrimonial de l'altre, així com la manca de concreció de l'enriquiment/empobriment, allunyaria, en principi, la institució de l'“enriquiment injustificat” entès en sentit tècnic. No obstant això, es pot sostenir que el fonament últim de la compensació econòmica per raó de treball continua sent l'“enriquiment injustificat” (per treball) matrimonial/en parella, que es té en compte només en la mesura que hi ha un “increment patrimonial superior” a favor de l'altre cònjuge o convivent.

En una línia apuntada ja per la jurisprudència durant la vigència del CF -que al·ludia expressament a l'“enriquiment injust” [injustificat] en l'art. 41- i que el TSJC encara reproduceix en sentències recents (*vid.*, per exemple, STSJC 16-gener-2012 [RJ 2012\4207]), es considera que la major dedicació d'un dels cònjuges al treball domèstic o el treball per a l'altre sense retribució o amb retribució insuficient té sempre repercussió en l'increment patrimonial superior de l'altre -d'aquí que no calgui ni tan sols provar la relació de causalitat-.

El crèdit a la compensació s'articula amb una tècnica (no finalitat), pròpia del Dret de família, reequilibradora dels patrimonis separats dels cònjuges/convivents, en principi amb el límit màxim -no absolut- de la quarta part

de la diferència entre els increments dels patrimonis dels cònjuges/convivents - calculats d'acord amb l'art. 232-6 CCCat- (art. 232-5.4, final, i art. 234-14 CCCat, que remet als art. 232-5 a 232-10 CCCat; *vid.* Preàmbul, III, c, § 9, Llei 25/2010, de 29 de juliol).

Des d'aquesta perspectiva, si s'entén que el fonament últim de la compensació per raó de treball continua essent l'"enriquiment injustificat", l'extensió de la compensació al cas de mort del cònjuge o convivent deutor suposa negar que la relació matrimonial o de parella justifiqui els enriquiments que es produeixen mentre dura aquesta. A més, pel que fa als cònjuges, suposa partir del fet que els altres règims (de comunitat o de participació) absorbeixen o "amorteixen" els "enriquiments injustificats" per treball. L'art. 232-11.2 CCCat posa de manifest la importància de determinar, a aquests efectes, quin és el règim econòmic matrimonial.

II. LA COMPENSACIÓ PER RAÓ DE TREBALL EN EL CAS DE MORT DEL CÒNJUGE O CONVIVENT DEUTOR

1. La reclamació del dret de crèdit a la compensació econòmica en cas de mort

1.1. El caràcter "personalíssim" del "dret a la compensació econòmica"

En el cas d'extinció del règim de separació de béns per mort d'un dels cònjuges només pot existir dret a la compensació per raó de treball si el supervivent n'és el creditor (Preàmbul III, c, § 9, al final, Llei 25/2010). Això mateix resulta aplicable a la compensació econòmica a favor del membre supervivent d'una unió estable.

El cònjuge o convivent supervivent poden reclamar la compensació econòmica per raó de treball "com a dret personalíssim" (art. 232-5.5 i 234-9.2 CCCat). D'acord amb això, encara que el supervivent hagués pogut reclamar la compensació, si mor sense reclamar-la, els hereus ja no ho poden fer.

1.2. Procediment en el que s'ha d'exercir judicialment la pretensió

D'acord amb l'art. 232-11.2, final, CCCat, si el supervivent amb dret a la compensació reclama la "prestació compensatòria" a l'empara de l'art. 233-14.2 CCCat, haurà de reclamar la compensació en el mateix procediment (art. 232-11.2, final, CCCat).

Segons la Disp. Add. 4a.1 Llei 25/2010, de 29 de juliol -reinterpretada d'acord amb la tramitació parlamentària-, en cas de dissolució del matrimoni

per mort, llevat que escaigui allò que disposa l'art. 232-11.2, final, CCCat., el cònjuge supervivent "pot" demanar la determinació de la compensació econòmica per raó de treball d'acord amb el procediment que estableixen els art. 782 a 789 LEC (divisió d'herència) –possibilitat que sembla que ha de tenir també el convivent, en cas d'extinció de la parella estable per mort–. La possibilitat de demanar la determinació de la compensació en el procediment de divisió d'herència no exclou que el cònjuge supervivent pugui anar a un declaratiu ordinarari.

1.3. La prescripció de la pretensió per a reclamar la compensació econòmica per raó de treball en cas de mort d'un dels cònjuges o convivents

1.3.1 El termini de prescripció de la pretensió del cònjuge supervivent

Segons l'art. 232-11.2 CCCat, en cas d'extinció del règim de separació de béns per mort, la pretensió per reclamar la compensació econòmica prescriu al cap de tres anys de la mort del cònjuge –deutor–; es tracta, per tant, d'un nou cas de prescripció triennial, al marge dels previstos als art. 121-21 i 452-6.2 CCCat.

El fet que l'art. 232-11.2 CCCat es refereixi exclusivament al cas d'"extinció del règim de separació per mort" fa pensar que en la resta de supòsits caldria estar al termini general de prescripció de deu anys (art. 121-20 CCCat).

1.3.2 El termini de prescripció de la pretensió del convivent en parella estable

Quant a les parelles estables, la pretensió per a reclamar la compensació per raó de treball prescriu en el termini d'un any a comptar de l'extinció de la parella, i això independentment de quina hagi estat la causa d'extinció (*vid.* art. 234-4 CCCat).

La qüestió és si té sentit avui establir terminis de prescripció diferents segons es tracti de cònjuges o de convivents, sobretot si es considera, sense matisos, que la parella estable també és família (art. 231-1.1 CCCat i Preàmbul, III, c, §§ 1, 21 i 24, de la Llei 25/2010, de 29 de juliol) i es té en compte el nivell d'equiparació d'ambdues institucions.

2. Caràcter residual de la compensació per treball. Atribucions imputables al crèdit a la compensació: art. 232-6.2 i 232-5.5 CCCat

Amb caràcter general, i no només en cas de mort, s'imputen a la compensació per raó de treball les atribucions patrimonials que el cònjuge deutor hagi fet al cònjuge creditor "durant la vigència del règim" ("inter vivos") "pel valor que tenen en el moment de l'extinció del règim" (art. 232-6.2 CCCat).

Al marge d'això, d'acord amb l'art. 232-5.5 CCCat, en cas d'extinció del règim de separació de béns per mort, els drets que el causant hagi atribuït al cònjuge creditor en la successió voluntària o en previsió de la seva mort, o els que li pertocuin en la successió intestada, en redueixen la quantia o poden arribar a determinar el no naixement del dret a la compensació. És a dir, el cònjuge sobrevivent només podrà reclamar la compensació econòmica si aquells drets no cobreixen l'import que li correspondria com a compensació.

La compensació econòmica per raó de treball té, per tant, caràcter residual.

3. La compatibilitat de la compensació econòmica per raó de treball amb altres drets

La compensació econòmica per raó de treball és compatible amb "altres drets". En alguns casos aquesta compatibilitat no té cap repercussió en la quantia d'aquests "altres drets"; en altres casos, en canvi, la concurrència amb la compensació comporta una disminució de la quantia de determinats drets (*vid.* art. 232-10 i 232-15.a CCCat).

3.1. La compatibilitat amb altres drets econòmics matrimonials entre vius: l'art. 232-10 CCCat. Especial consideració de la prestació compensatòria

Amb caràcter general, el dret a la compensació econòmica per raó de treball és compatible amb els "altres drets de caràcter econòmic" que corresponen al cònjuge creditor i s'ha de tenir en compte per a fixar aquests drets i, si escau, per a modificar-los (art. 232-10 CCCat). Aquest precepte s'ha d'entendre referit als altres drets "econòmics" matrimonials "entre vius"; és el cas, per exemple, destacadament, de la prestació compensatòria, respecte de la qual allò que estableix l'art. 232-10 CCCat concorda amb el que preveu l'art. 233-15.a CCCat, segons el qual per fixar la quantia de la prestació compensatòria s'ha de tenir en compte, si escau, la compensació econòmica per raó de treball. Es tracta de drets compatibles i que, per tant, es poden sumar, si bé a l'hora de fixar la quantia de

la prestació compensatòria s'ha de tenir en compte la compensació econòmica. És a dir, es parteix del fet que la determinació de la compensació econòmica és una operació que precedeix a la de la prestació compensatòria (aquella es té en compte per a fixar aquesta, disminuint-ne la quantia).

En cas de mort, la compensació econòmica pot concórrer amb la prestació compensatòria en el supòsit previst en l'art. 232-11.2, final, CCCat, que remet a l'art. 233-14.2 CCCat. En aquest cas s'exclou la possibilitat de reclamar la compensació econòmica en la divisió d'herència (Disp. Add. 4a.1 Llei 25/2010, de 29 de juliol, reinterpretada d'acord amb la tramitació parlamentària).

3.2. La compatibilitat amb els drets viduals

En cas de mort d'un dels cònjuges o convivent, el dret a la compensació econòmica per raó de treball del sobrevivent és potencialment compatible amb l'any de viduïtat (art. 231-31 i 234-14 CCCat), el dret al parament de l'habitatge (art. 231-30 i 234-14 CCCat) i la quarta vidual (art. 452-1 i seg. CCCat).

3.2.1. La compatibilitat amb els “drets viduals familiars”: l'any de viduïtat i el dret al parament de l'habitatge

Els “drets viduals familiars” -no successoris- (any de viduïtat -art. 231-31 CCCat- i dret al parament de l'habitatge -dret de predetracció que preveu l'art. 231-30 CCCat-) són independents de l'hipotètic dret a la compensació i no interfereixen en la seva quantia. Quant a l'any de viduïtat, l'art. 231-31.1, final, CCCat estableix expressament que és independent dels altres drets que corresponguin al vidu en virtut de la defunció del premort. En relació a les parelles estables la independència i compatibilitat de la compensació econòmica respecte dels drets viduals familiars previstos als arts. 231-30 i 231-31 CCCat l'estableix expressament l'art. 234-14 CCCat (*vid.*, també, Preàmbul III, c, § 24, al final, Llei 25/2010, de 29 de juliol).

Ni l'any de viduïtat ni el dret de predetracció no s'han d'entendre inclosos entre els drets als que al·ludeix l'art. 232-5.5 CCCat.

3.2.2. La compatibilitat amb la quarta vidual

Compensació econòmica per raó de treball i quarta vidual són, en principi, drets potencialment compatibles, si concorren les circumstàncies de cadascun d'ells. A més, la quarta vidual queda al marge d'allò previst en l'art. 232-5.5 CCCat.

Amb tot, atès el pressupòsit econòmic que determina l'existència del dret a la quarta vidual, la compensació econòmica per raó de treball pot tenir repercussió

de cara a negar al sobrevivent el dret a la quarta vidual o a reduir-ne la quantia (art. 452-1.1 CCCat).

4. L'acció de “reducció” o “supressió” de donacions i atribucions particulars en pacte successori “fetes pel deutor durant la vigència del règim”: la concurrència d'accions de “reducció” o “supressió” en cas de mort d'un dels cònjuges o convivents

Si en el patrimoni del cònjuge o convivent deutor no hi ha béns suficients per a satisfer la compensació econòmica per raó de treball, “el creditor” -tant si el matrimoni s'ha dissolt per mort com si es tracta d'un cas de ruptura en vida o en general d'extinció de parella estable- pot demanar “la reducció o la supressió” de les “donacions” i les “atribucions particulars en pacte successori” “fetes per aquell durant la vigència del règim”, “començant per la més recent, seguint per la següent més recent i així successivament, per ordre invers de data” (art. 232-9.1 CCCat, en relació als cònjuges, al que remet l'art. 234-9.2 CCCat quant a les parelles estables; en el mateix sentit, *vid.*, en relació a la “reducció o supressió” per a satisfer el crèdit de participació, l'art. 232-24.1 CCCat; quant a la reducció per inoficiositat en matèria de llegítima, l'art. 451-23.2 CCCat; i en relació a la quarta vidual, l'art. 452-5.3 CCCat). La reducció s'ha de fer a prorrata si la data és la mateixa o és indeterminada (art. 232-9.1 CCCat; *vid.*, també, art. 232-24.1, 451-23.2, final, i 452-5.3 CCCat).

Aquesta acció -reconeguda com a novetat a favor del creditor de la compensació, a imatge del que estableix l'art. 232-24 CCCat en relació al crèdit de participació- caduca (art. 122-1 i seg. CCCat) al cap de quatre anys de l'extinció del règim i “no és procedent” quan els béns estiguin en poder de terceres persones adquirents a títol onerós i de bona fe (art. 232-9.2 CCCat; *vid.*, quant al crèdit de participació, l'art. 232-24.2 CCCat).

En cas de mort d'un dels cònjuges casats en règim de separació de béns o d'un dels convivents en parella estable, l'acció per a “reduir o suprimir” les “donacions” i les “atribucions particulars en pacte successori” fetes pel deutor de la compensació durant la vigència del règim a persona diferent del cònjuge o convivent (art. 232-9 i 234-9.2 CCCat) pot concórrer amb altres accions de “reducció o supressió”.

D'una banda, l'art. 452-5 CCCat legitima al cònjuge vidu o convivent en unió estable sobrevivent a instar la “reducció o supressió” de “llegats”, “donacions” i “altres atribucions per causa de mort” si el valor de l'actiu hereditari líquid no

permet a l'hereu pagar la quarta vidual amb béns de l'herència, o al cònjuge o convivent retenir-la (art. 452-5 CCCat).

D'altra banda, el CCCat regula l'acció de reducció o supressió de "llegats", "donacions" i "atribucions particulars en pacte successori" en l'àmbit de la inoficiositat legitimària (art. 451-22 a 451-24 CCCat).

Això fa que puguin concórrer, respecte d'una mateixa atribució ("donacions" i "atribucions particulars en pacte successori"), tres possibilitats de "reducció o supressió" (art. 232-9 -per al pagament de la compensació per raó de treball-, 451-22.3 -inoficiositat legitimària- i 452-5 CCCat -quant a la quarta vidual-); i que, per tant, convingui determinar a quina cal donar preferència -cosa que el legislador no aclareix-.